

Impressum

Nakladnik

Medical Intertrade d. o. o.
Dr. Franje Tuđmana 3
10431 Sveta Nedelja
Republika Hrvatska
tel: 01 3374 202, faks: 01 3374 002
www.medical-intertrade.hr

Za nakladnika

Jasenska Joukhadar, dr. med. dent.
spec. oralne kirurgije

Uredništvo

Glavna urednica: Vera Defrančeski

telefon/faks: 01 3374 024

e-mail: zdrav.zivot@medical-intertrade.hr

Stručni kolegij

Diana Percač, mr. pharm.
Anita Brakus Vučković, mr. pharm.
Dubravka Dabčević, mr. pharm.
Kristina Šoljak, mr. pharm.
mr. sc. Ivana Emedi, mr. pharm.
Kristijan Gabrić, mr. pharm.
Biserka Pavić, mr. pharm.
Ivona Goričnik, dr. med. dent.
Tamara Jakoš, dr. med. vet.
Jasna Vujica, mr. pharm.

Priprema

Tisak: PRINTERA GRUPA d.o.o.
Prijelom: Jana Čipin Pfaff, dipl. diz.
Aleksandar Kovač, dipl. diz.
Lektura: Suzana Ivković

Zdrav život

Časopis izlazi jedanput mjesečno
ISSN: 1333 – 8919

Sadržaj

- 5 **Spolnost i ljubav**
Ljubica Uvodić Vranić, prof. psihologije
- 12 **Egzotika biljnih ulja**
Tajana Varičak, fitoaromaterapeutkinja
- 17 **Mezoterapija**
mr. sc. Jadranka Sokol, dr. med.
- 20 **Ljekovitost prirodne mineralne vode**
Slađana Divković, dr. med.
- 26 **Sendviči i namazi**
Sonja Njunjić, predsjednica UPPT
mr. sc. Irena Švenda
Mirela Vidović, web urednica portala UPPT
- 32 **Lijekovi i trudnoća**
Gordana Horvat, dr. med.
- 36 **Što mamama treba?**
Renata Jelušić, Emina Anđelković
- 41 **Osnove o starosti i starenju – vodič
uputa za aktivno i zdravo starenje**
prim. dr. sc. Spomenka Tomek-Roksandić
- 50 **Multikulturalnost i stomatološko liječenje**
dr. sc. Marin Vodanović, dr. med. dent.
- 54 **Ambrozija**
dr. sc. Barbara Stjepanović, dipl. ing.
dr. sc. Ivana Hrga, dipl. ing. biologije
- 56 **Skrivene opasnosti ljetnih radosti**
Irina Kovačević, dr. med. vet.

Multikulturalnost i stomatološko liječenje

Piše: dr. sc. Marin Vodanović, specijalist dentalne patologije i endodoncije, viši znanstveni suradnik Sveučilište u Zagrebu, Stomatološki fakultet, Zavod za dentalnu antropologiju

Prema popisu stanovništva iz 2001. godine u Republici Hrvatskoj ima 331.383 pripadnika nacionalnih manjina što je 7,47% u odnosu na ukupan broj stanovništva. Priznate su 22 nacionalne manjine i to: Albanci, Austrijanci, Bošnjaci, Bugari, Crnogorci, Česi, Mađari, Makedonci, Nijemci, Poljaci, Romi, Rumunji, Rusi, Rusini, Slovaci, Slovenci, Srbi, Talijani, Turci, Ukrajinci, Vlasi i Židovi. Osim toga, Hrvatska se kao turistička destinacija, te kao zemlja koja je na pragu ulaska u Europsku uniju sve više otvara novim multikulturalnim utjecajima koji polako ali sigurno ulaze u našu svakodnevicu. U Hrvatskoj se sve češće mogu susresti turisti i poslovni ljudi iz različitih dijelova svijeta, kao i pripadnici različitih religijskih skupina. Iako se prema popisu stanovništva iz 2001. godine, 88% stanovnika Republike Hrvatske izjasnilo kao vjernici rimokatoličke vjeroispovijesti, u Hrvatskoj postoji i 4,42% vjernika pravoslavne vjeroispovijesti i 1,28% vjernika muslimanske vjeroispovijesti. Oko 1% stanovništva pripada drugim vjerskim zajednicama prije svega grkokatoličkoj crkvi, starokatoličkoj crkvi i židovskoj vjerskoj zajednici, te ostalim vjerskim skupinama poput: adventista, Bahai zajednice, baptista, budista, evangelika, hinduista, Jehovinih svjedoka, pentekostalaca, Vaišnavske zajednice i dr.

Suvremena medicina, a samim time i stomatologija zahtijeva da se prilikom liječenja pacijenta moraju uzeti u obzir njegova vjerska, kulturna i etička uvjerenja, te u skladu s njima modificirati i prilagoditi plan liječenja. Učestalost takve prilagodbe raste proporcionalno multikulturalnosti same zajednice, dok uvažavanje takvog pristupa liječenju ukazuje na vjersku, kulturnu i etičku zrelost društva. Pored toga, U Republici Hrvatskoj, prema članku 2. Zakona o zaštiti pacijenata, svakom pacijentu se jamči opće i

jednako pravo na kvalitetnu i kontinuiranu zdravstvenu zaštitu primjerenu njegovom zdravstvenom stanju, sukladno općeprihvaćenim stručnim standardima i etičkim načelima, a u najboljem interesu pacijenta uz poštivanje njegovih osobnih stavova. Zdravstvena zaštita koja prilikom liječenja pacijenta uzima u obzir specifičnosti vjerske, kulturne ili etičke naravi se naziva kulturalno specifična zdravstvena zaštita (engl. *culturally sensitive healthcare*).

Svrha ovog članka je ukazati na neke specifičnosti u pristupu stomatološkom liječenju pripadnika pojedinih religijskih i/ili kulturnih skupina. Podizanje svijesti o važnosti kulturalno specifičnog pristupa pacijentima je bitno kako za članove stomatološkog tima koji pružaju stomatološku zdravstvenu zaštitu, tako i za same pacijente koji iz kulturalnih ili vjerskih razloga zahtijevaju prilagodbe u stomatološkom liječenju. Članovi stomatološkog tima dobivaju uvid u specifičnosti u liječenju koje su izazvane kulturalnim ili vjerskim motivima, dok se pacijenti upoznaju s mogućnim utjecajima koje pripadnost određenoj kulturalnoj ili vjerskoj skupini može imati na njihovo oralno zdravlje i način stomatološkog liječenja.

Zdravstvena zaštita koja prilikom liječenja pacijenta uzima u obzir specifičnosti vjerske, kulturalne ili etičke naravi se naziva kulturalno specifična zdravstvena zaštita (engl. *culturally sensitive healthcare*).

Rimokatolici i stomatološko liječenje

Rimokatolici kao najbrojnija vjerska zajednica u Hrvatskoj nemaju vjeroispoviješću uvjetovana ograničenja koja se tiču prehrane (osim u slučaju zapovjednog posta), skrbi o zdravlju, te načinu provedbe stomatološkog liječenja. Slično je i kod ostalih kršćanskih denominacija.

Adventisti i stomatološko liječenje

Adventisti smatraju da tijelo treba održavati zdravim. Njihov način prehrane i stil života je takav da stvara preduvjete za dugovječnost. Često su vegetarijanci ili vegani i ne konzumiraju alkohol, kavu i čajeve. Pušenje i uporaba narkotičkih sredstava je zabranjena. Većina ih se protivi uporabi životinja za pripremu lijekova za liječenje ljudi, te odbijaju koristiti ljekovite pripravke životinjskog podrijetla (npr. sredstva za zaustavljanje krvarenja, umjetne membrane i dr.), kao i one koji sadržavaju alkohol (npr. tekućine za ispiranje usta). Osim toga, nema drugih ograničenja u pogledu načina provedbe stomatološkog liječenja. Liječenje uz pomoć hipnoze je zabranjeno.

Baha`i i stomatološko liječenje

Pripadnici Baha`i zajednice prednost u liječenju daju tradicionalnim metodama liječenja, a ostale metode prihvaćaju samo ukoliko se ne protive njihovoj tradiciji. Ne smiju uzimati farmakološke pripravke osim u svrhu liječenja. Obično prihvaćaju transfuziju krvi i transplantaciju organa. U stomatološkom liječenju nema posebnih ograničenja, ali treba izbjegavati proizvode i pripravke koji sadrže alkohol (npr. pojedine tekućine za ispiranje usta) i derivate svinjskog podrijetla (npr. zubne četkice sa svinjskom dlakom, kolagene membrane i dr.)

Budisti i stomatološko liječenje

Budisti doživljavaju bolesti i zdravstvene poremećaje kao sastavni dio života. Prihvaćaju ih kao dar sudbine i stoički podnose bez negativnih razmišljanja i žaljenja. Iako preferiraju tradicionalne načine liječenja, prihvaćaju i suvremene metode. Transfuzija krvi im je prihvatljiva, međutim presađivanje organa najčešće nije dobrodošlo. Primjena lijekova može biti problematična, jer im budisti nisu skloni zbog stava da bol treba podnijeti.

S obzirom na stav da je bolest dar sudbine i da je treba stoički podnositi postoji određena nevoljkost u prihvaćanju stomatološkog liječenja, te ublažavanju boli izazvanom patološkim promjenama u usnoj šupljini. Za primjenu lokalne anestezije treba tražiti pismeni pristanak pacijenta. Stomatološke preparate koji sadrže alkohol (npr. tekućine za ispiranje usta) i proizvode životinjskog podrijetla (npr. materijali za nadomještanje kosti, konac za šivanje, hemostatska sredstva) treba izbjegavati.

Hindusi i stomatološko liječenje

Hindusi smatraju da ne smiju jesti ništa što uključuje nasilje i prisilu prema nekom živom biću. Smatraju da hrana ima veliki utjecaj na zdravlje. Zbog takvog stava mnogi su vegetarijanci i mnogi od njih ne jedu: govedinu, jaja, mliječne proizvode. Ne konzumiraju kavu, alkohol, ali ni luk ni češnjak. Nisu pušači.

U liječenju hindusi kombiniraju tradicionalne (Ayurveda) i suvremene (zapadnjačke) metode liječenja. Nerijetko su spremni stoički podnositi bol. Nema ograničenja koja bi se ticala stomatološkog liječenja, osim činjenice da treba izbjegavati pripravke životinjskog podrijetla poput gelatina u orabazi i mucina u umjetnoj slini. Također treba izbjegavati preparate koji sadrže alkohol poput vodica za usta. Svijest o važnosti oralne higijene je dosta visoka. Čišćenje jezika u sklopu održavanja oralne higijene je relativno nov koncept u našem društvu, međutim istovremeno veoma star kod hindusa i u Kini. Čišćenjem jezika se smanjuje zadah iz usta.

Jehovini svjedoci i stomatološko liječenje

Jehovini svjedoci smatraju grijehom konzumaciju namirnica koje sadrže krv poput britanskog smeđeg pudinga ili drugih mesnih prerađevina (npr. kobasice krvavice). Meso mora biti oprano, sva krv odstranjena i dobro skuhanu. Neki od Jehovinih svjedoka su vegetarijanci. Ne puše, a alkohol konzumiraju samo u minimalnim količinama.

U načelu kod ateista i agnostika obično nema strogo definiranih ograničenja koja utječu na oralno zdravlje i stomatološko liječenje. Moguće su individualne specifičnosti i ograničenja vezana uz način prehrane (npr. vegetarijanstvo), životne navike i opće zdravstveno stanje.

Jehovini svjedoci se protive svim oblicima transfuzije krvi i krvnih pripravaka. Međutim dozvoljavaju auto-transfuziju, hemodijalizu, vakcinaciju i ostale postupke gdje se koristi vlastita krv. U slučaju potreba za transplantacijom organa iz njih je prethodno potrebno odstraniti svu krv druge osobe. Kod planiranja kirurških zahvata kod kojih postoji mogućnost opsežnog krvarenja i potencijalna potreba za transfuzijom krvi prije zahvata je potrebno s pacijentom dogovoriti što napraviti u tom slučaju. Mnogi Jehovini svjedoci posjeduju kartice na kojima izričito piše da se protive transfuziji krvi i da liječnike oslobađaju odgovornosti u slučaju neželjenog ishoda izazvanog njihovim odbijanjem transfuzije krvi. Stomatološko liječenje je među Jehovinim svjedocima dobro prihvaćeno i osim ograničenja vezanih uz transfuziju krvi ne postoje druga ograničenja. Neki od njih koji su vegani ili vegetarijanci mogu zahtijevati uporabu lijekova i pripravaka koji nisu životinjskog podrijetla. O tome posebno treba voditi računa prilikom izbora preparata za nadomještanje čeljusne kosti.

Muslimani i stomatološko liječenje

Muslimani imaju izraženu svijest o važnosti zdravlja i u slučaju potrebe skloni su traženju medicinske pomoći u načelu bez nekih posebnih ograničenja. Eventualno problematično može biti liječenje i uzimanje lijekova (npr. antibiotika) na usta tijekom mjeseca Ramazana, kada se tijekom dana posti, a liječenje provodi tek nakon zalaska sunca. Stoga se preporuča uzimanje lijekova produljenog djelovanja (npr. azitromicina i doksiciklina koje treba uzimati samo jednom dnevno) ili npr. promjena načina primjene lijeka, pa se umjesto oralnim putem

lijek daje intramuskularno, intravenski ili transdermalno. Kod muslimana su u načelu sva hrana i pića dozvoljeni (halal), osim nekoliko izuzetaka (haram). Kuran zabranjuje krv, svinjsko meso, te meso bilo koje životinje koja je bila posvećena Bogu, osim Allahu i meso od životinje koja je ubijena davljenjem ili je umrla od gladi. Hrana pripremljena na način koji udovoljava zahtjevima Kurana naziva se halal hranom. Prema Kuranu zabranjeno je konzumiranje alkoholnih pića.

Osim činjenice da stomatološki materijali i preparati moraju odgovarati halal standardima nema drugih ograničenja u stomatološkom liječenju. Potencijalni problem može predstavljati stomatološko liječenje u vrijeme ramazanskog posta, kada treba voditi računa da se ne smije ništa uzimati na usta (hrana, voda, lijekovi) sve do zalaska sunca. Osim toga, pacijenti mogu pasti u hipoglikemiju zbog gladi. Zbog toga je ukoliko je moguće zahvat potrebno odgoditi za večernje sate ili nakon Ramazana.

Muslimani obično uvijek prije molitve peru zube. Iako su danas zubna četkica i zubna pasta najraširenija sredstva za održavanje oralne higijene, u pojedinim zajednicama i kulturama postoje i druga više ili manje učinkovita sredstva za higijenu zuba i usne šupljine. Kod muslimana iz zemalja srednjeg istoka, Azije i Afrike uobičajena je uporaba tzv. štapića za žvakanje (miswak, meswak, siwak, muswaki ili mefaka), čije je korištenje kao učinkovitih i jeftinih sredstava za oralnu higijenu preporučila i Svjetska zdravstvena organizacija (WHO). Ti štapići se proizvode od korijena ili grančica različitih biljaka poput *Salvadora persica*, *Eucalyptus camaldulensis* i dr., a zbog svog sastava u kojem se između

Uvažavanje vjerskih, kulturalnih i etičkih stavova pojedinca prilikom provedbe stomatološkog liječenja sve više postaje jedan od imperativa u suvremenoj stomatologiji. Stomatolog je dužan tim pitanjima posvetiti potrebnu pažnju i djelovati u dogovoru i suradnji s pacijentom.

ostaloga nalaze kloridi, fluoridi, tanini, vitamin C i druge tvari imaju određena antiseptička svojstva. Pojedina istraživanja koja su uspoređivala učinkovitost zubnih četkica i štapića za žvakanje pokazala su da štapići bolje uklanjaju zubni plak, ali isto tako uzrokuju veće trošenje zuba i povlačenje zubnog mesa.

Židovi i stomatološko liječenje

Hrana koju dopušta Tora (najsvetija od svih svetih knjiga i spisa u židovstvu) i koja je pripremljena u skladu s židovskim zakonom je košer. Najčešće košer životinje koje se rabe u prehrani su krave, koze, ovce, pilići, purani, patke i guske. Košer ribe moraju imati i peraje i ljuske. Školjke se ne smatraju košer hranom.

Židovi najčešće prihvaćaju zapadnjačke metode liječenja, ali naravno uz poštivanje njihovih kulturalno-religijskih odredbi o čemu se treba dobro informirati prije početka liječenja jer nerijetko postoje određene lokalno-karakteristične modifikacije, pogotovo u pogledu transplantacije organa. Shabbat je dan kod Židova koji se posvećuje obitelji, molitvi, odmoru i relaksaciji. Liječenje na Shabbat nije dopušteno osim u hitnim slučajevima. Održavanje oralne higijene i pranje zuba se izbjegava na Shabbat i u dane posta. Kod ortodoksnih Židova, ponekad i nošenje mobilnih ortodontskih naprava na Shabbat može predstavljati problem, jer je na Shabbat zabranjen svaki rad, uključujući i svako djelovanje koje ima za cilj nešto promijeniti. Na blagdan Pesaha kojim se obilježava izlazak Židova iz egipatskog ropstva, također je potrebno izbjegavati svako stomatološko liječenje. U nekim ortodoksnim židovskim zajednicama, na taj blagdan čak nije dopušteno čišćenje zubnih proteza od

naslaga hrane i plaka. U židovskom kalendaru postoji mnoštvo jednodnevnih blagdana koji podrazumijevaju post. U te dane nije dopušteno ništa uzimati na usta, uključujući lijekove poput analgetika i antibiotika, nego uvijek treba tražiti zamjensko rješenje. Pripravke koji sadrže gelatin (npr. u orabazi) ili mucin (u preparatima umjetne sline) treba izbjegavati i zamjenjivati onima ne-životinjskog podrijetla.

Nevjernici (ateisti i agnostici) i stomatološko liječenje

U načelu kod ateista i agnostika obično nema strogo definiranih ograničenja koja utječu na oralno zdravlje i stomatološko liječenje. Moguće su individualne specifičnosti i ograničenja vezana uz način prehrane (npr. vegetarijanstvo), životne navike i opće zdravstveno stanje.

Zaključak

Uvažavanje vjerskih, kulturalnih i etičkih stavova pojedinca prilikom provedbe stomatološkog liječenja sve više postaje jedan od imperativa u suvremenoj stomatologiji. Stomatolog je dužan tim pitanjima posvetiti potrebnu pažnju i djelovati u dogovoru i suradnji s pacijentom. Pacijent je dužan stomatologa na vrijeme upozoriti na svoje stavove, te još u fazi planiranja liječenja razjasniti sve nejasnoće i nedoumice, kako bi se liječenje moglo uspješno provesti i završiti. ■

Literatura

1. Adelola OA, Ahmed I, Fenton JE. *Management of Jehovah's Witnesses in otolaryngology, head and neck surgery*. Am J Otolaryngol. 2008 Jul-Aug;29(4):270-8.
2. Bodnaruk ZM, Wong CJ, Thomas MJ. *Meeting the clinical challenge of care for Jehovah's Witnesses*. Transfus Med Rev. 2004 Apr;18(2):105-16.
3. Garcia RI, Cadoret CA, Henshaw M. *Multicultural issues in oral health*. Dent Clin North Am. 2008 Apr;52(2):319-32, vi.
4. Goldsand G, Rosenberg ZR, Gordon M. *Bioethics for clinicians: 22. Jewish bioethics*. CMAJ. 2001 Jan 23;164(2):219-22.
5. Ministarstvo uprave Republike Hrvatske. *Evidencija vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj*. 2012; dostupno na: <http://www.uprava.hr/default.aspx?id=671>
6. Mitchell DA, Lassiter SL. *Addressing health care disparities and increasing workforce diversity: the next step for the dental, medical, and public health professions*. Am J Public Health. 2006 Dec;96(12):2093-7.
7. Novak KF, Whitehead AW, Close JM, Kaplan AL. *Students' perceived importance of diversity exposure and training in dental education*. J Dent Educ. 2004 Mar;68(3):355-60.
8. Rowland ML. *Enhancing communication in dental clinics with linguistically different patients*. J Dent Educ. 2008 Jan;72(1):72-80.
9. Scully C, Wilson N. *Culturally sensitive oral healthcare*. London: Quintessence Publishing; 2006.
10. Shifman A, Orenbuch S, Rosenberg M. *Bad breath—a major disability according to the Talmud*. Isr Med Assoc J. 2002 Oct;4(10):843-5.
11. Shmueli A, Tamir D. *Health behavior and religiosity among Israeli Jews*. Isr Med Assoc J. 2007 Oct;9(10):703-7.
12. Sfrata A, Brito F, Al-Otaibi M, Gustafsson A. *Short term clinical effect of active and inactive *Salvadora persica* miswak on dental plaque and gingivitis*. J Ethnopharmacol. 2011 Oct 11;137(3):1130-4.
13. Vlada Republike Hrvatske – Ured za nacionalne manjine. *Nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj*. 2012; dostupno na: http://www.nacionalnemanjine.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=9&Itemid=51
14. Zakon o zaštiti prava pacijenata. Narodne novine, broj 169/2004.